

Тетяна ТКАЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри новітньої української літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ) tatiana001@ukr.net

ГЕНОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА МАЛОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА ОСАДЧОГО

У статті розглядається жанрова специфіка малої прози письменника-дисидента Михайла Григоровича Осадчого (1936–1994). Зокрема, з'ясовується роль і значення інтертекстуальних зв'язків, до вивчення залучено формальний та змістовий, смисловий рівні організації текстів. Особливу увагу звернено на ідіостиль автора.

Ключові слова: жанр, інтертекст, ретроспектива, рефлексія, феєрія, інтермецо.

Літ. 8.

Tetjana TKACHENKO,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Doctoral student of Modern Ukrainian Literature Department Philology Institute Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv) tatiana001@ukr.net

THE GENOLOGIC SPECIFY OF THE MYCHAJLO OSADCYJ'S SMALL PROSE

The article deals with the genre's peculiarities of the small prose by Mychajlo Osadcyj (1936–1994). He is the gifted Ukrainian writer and famous dissident. In the research it is investigated the role of intertextual relations in his tales, the formal and substantive, conceptual levels of the text's organization. The author pays particular attention to author's individual style.

Key words: genre, intertext, retrospective, reflection, fairytale, intermezzo.

Ref. 8.

Татьяна ТКАЧЕНКО,

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры новейшей украинской литературы Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев) tatiana001@ukr.net

ГЕНОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА МАЛОЙ ПРОЗЫ МИХАЙЛА ОСАДЧЕГО

В статье рассматриваются жанровые особенности малой прозы писателя-дисидента Михаила Григорьевича Осадчего (1936–1994). А именно, изучаются роль и значение интертекстуальных связей, к изучению привлечено формальный и содержательный, смысловой уровни организации текстов. Пристальное внимание уделено авторскому идиостилю.

Ключевые слова: жанр, интертекст, ретроспектива, рефлексия, феерия, интермецо.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Творчість Михайла Григоровича Осадчого лише за незалежної України здобулася на публічну презентацію читацькому загалу, хоча відомі на-

самперед поезії митця і повість «Більмо», що стала початком цькування письменника. Водночас мала проза Михайла Осадчого дозволяє створити комплексне уявлення про талановитого майстра художнього слова.

Аналіз досліджень. На жаль, досі не маємо вичерпного дослідження доробку письменника-публіциста-дисидента. Однак наявні поодинокі студії українських дослідників на зарубіжних та українських теренах, а саме: романи М. Багрій («Мотиви екзистенціалізму і абсурду у творах В. Шевчука та М. Осадчого», Мюнхен, 1988), В. Барладяну («Козак з кобзою», Львів, 1991), М. Холодного («Голгофа Михайла Осадчого», Київ, 1996) та збірник праць «Михайло Осадчий. Україноцентризм: наукові праці, публіцистика» (Івано-Франківськ, 2001). Крім названих робіт, можна зазначити хіба що про окремі згадки у періодиці та Інтернет-виданнях із нагоди певної дати в житті видатного громадського й культурного діяча. Тому актуальність і необхідність появи ґрунтовного дослідження про Михайла Григоровича Осадчого очевидна.

Мета статті – аналіз малої прози Михайла Осадчого, зокрема, вивчення жанрових особливостей текстів, ролі та значення інтертексту в таких творах, як «Мій Маленький Принц» і «Сяйво».

Виклад основного матеріалу. Мала проза Михайла Осадчого складається з двох творів, об'єднаних наскрізним автобіографічним стрижнем. Але кожний художній текст має особливі структуротвірні компоненти, жанрову специфіку і проблематико-тематичний спектр. Слід зауважити, що твори були написані на засланні – «Сосновка в Мордовії, політ табір особливого режиму, камера 5». Тому творчість письменника можна трактувати сублімацією, звільнення духа від насильницьких пут радянського режиму.

Антиутопічна феєрія Михайла Осадчого.

У феєрії «Мій Маленький Принц» (25.04 – 03.05.1975) Михайло Осадчий, послуговуючись образом Антуана де Сент-Екзюпері, досліджує ментальність українців. Та передусім варто звернути увагу на форму викладу. Наратор є водночас і оповідачем, і розповідачем, і alter ego письменника. Власне як оповідач він постає на початку твору, розповідачем відтворює свій сон для реципієнта й ототожнюється з персонажем, перетворюючись на «Мого Маленького Принца».

Жанрове визначення також долучається до сприйняття подальших подій казкою, фантазією, вигадкою. Проте яскраві паралелі з українськими феноменами виказують в авторському означенні «феєрія» домінанту зображення – сатиру. В даному разі доречно зазначити про альянз на комедію Тараса Шевченка «Сон», де пріоритетним є такий самий засіб комічного, а найменування неназваних місцин легко встановити з контексту. Відтак, «Мій Маленький Принц» доцільно визначити не казкою, радше антиутопією. Тому жанр «феєрія» виступає сатирою та своєрідною антитезою щодо змісту.

Аби відтворити українство – народ і країну – Михайло Осадчий вдається до широкого спектру зображально-виражальних засобів. Цікавою знахідкою автора видається символічна вербалізація обрисів України: «Суша планети нагадувала долоню, яка простяглася над морем, великим пальцем занурюючись у море-хвилі, решта пальців скеровували на схід, а зап'ястя – на захід» [6, 254]. Та насамперед йдеться про перифраз: українці – гречкосії, Чумацький Шлях – Білий Шлях або Шлях Квітучої Гречки, чуб – це сніп чи копиця сіна. Особливо прикметна описова назва верби, адже письменник використовує оксиморон «Усміхнена Журба», що характеризує не тільки дерево, але й постійну невизначеність українства. За мету подібної описовості править, з одного боку, відтворення певних ментальних рис (хліборобство, меланхолійність, завзяття), а з другого боку, так автор наголошує на головній рисі планетян – відсутності пам'яті.

Крім того, поетичність назв означає вдачу мешканців, їхні милозвучні співи як основну розвагу і справу життя.

Звідси, окреслюючи характер планетян, Михайло Осадчий відображає передусім риси, сформульовані Остапом Вишнею в діалогі «Чукрен» і «Чухраїнці» (до речі, Михайло Григорович захистив кандидатську дисертацію на тему «Журналістська діяльність Остапа Вишні (1919 – 1933)» і написав біографічну повість «Геній сміху, або Зустріч із вождем»): «1. Якби ж знаття! 2. Забув. 3. Спізнивсь. 4. Якось то воно буде. 5. Я так і знав!» [2, 640]. Однак доцільно зауважити, що в текстах Павла Губенка домінують гумор та іронія у висвітленні свого народу. Натомість у Михайла Осадчого – сатира і сарказм. Крім того, письменник з'ясовує причину недолугості власної нації. Він слушно вбачає підґрунтя лих у комплексі меншовартості, що перетворив українців на вічних рабів. Михайло Осадчий візуалізує найгіршу рису в гротесковому зображенні планетян. Усі мають похнюплені «скривобочені» голови, вигнані сідлами спини й опущені долу очі та усмішку, схожу на голубку, яка склала крила на грудях – живий мрець, оскільки іскорки в зіницях означають винятково «завзяття і готовність прислужитися». Цікаво, що самоприниження і мімікрія притаманні не тільки людям, але й рослинам. Доречно зазначити, що автор використовує ретроспективу (вставний текст «Анахроністичний відступ»), аби простежити деградацію народу, яка почалася після втрати чуба, який, відповідно до історичних джерел, спочатку вважався ознакою знаті за Княжої доби, потім став зачіскою козаків. Нагадуючи про два види зачіски – чуб і чуприну – письменник актуалізує останній спалах українства – Запорізьку Січ. Ефемерну Примару можна інтерпретувати подвійно. По-перше, йдеться про численних завойовників і співзвучність порівнянь ворожих військ в українських думках (наприклад, «чорна хмара»). По-друге, розкривається причина поразок, що полягає в невмінні консолідуватися. Тому внутрішня примара, яка «затисла голови мешканців», сильніша за будь-яку зовнішню загрозу. Найжахливіше те, що меншовартість успадковується генами, на чому наголошував і Сент-Екзюпері: «Так від покоління до покоління передається життя – повільно, як росте дерево – а з ним передається і свідомість» [7, 95]. Комплекс меншовартості, втрата самоповаги і самобутності, відсутність єдності акумулюється у безпам'ятстві, що втілено в «інерції зворотного інстинкту», коли «ми їдемо назад, а не вперед [...] поняття часу обернено пропорційне справжньому» [6, 271]. Колишні сонцепоклонники перетворилися на плазунів, яким нічого невідомо ані про сонце, ані про небо, ані про зірки. Єдиний колодязь життя обернено догори, оскільки мешканці планети не варті витраченої на них живої сонячної води. Отже, Михайло Осадчий вказує на марність показного пасеїзму, оскільки не знаючи історії, нація позбувається майбутнього, а, захоплюючись ілюзорним минулим і відкидаючи теперішнє, унеможливорює своє існування взагалі.

Однак Маленький Принц зустрічає мешканку, вільну від ганебного спадку. Єдиною представницею планети, яка лишається вірною собі є троянда, яка знову має чотири колючки-захист: «Голова її не просто трималася догори, а високо, з викликом, а лице сяяло і пило сонце» [6, 265]. Проте якщо французький письменник навчає свою егоїстичну троянду любові завдяки турботі Маленького Принца, то в українського автора навпаки – квітка є втіленням любові до Батьківщини, вона стає прикладом для Мого Маленького Принца любити вітчизну понад власне життя. Прекрасна троянда зухвало відкидає залищання чужинця і радить йому забиратися з планети геть, оскільки зневажає конформізм та прислужництво своїх земляків, урівноважуючи й ототожнюючи особисте щастя з національним відродженням.

Неназвана планета – це узагальнений образ України й українства. Водночас він є полісемантичним завдяки варіативності презентантів: учитель, який нічого не знає, мудрець без пам'яті, дерево Усміхнена Журба, жінка-планета, патріотична троянда і повії-квітки. Подібна багатозначність образу України властива поезії Євгена Маланюка: «Привабливо-безсила й гарна – // Осяєш Ти чужий намет, // І хижий хан буде безкарно // Впивати уст отруйний мед» [4, 161] – «Ти будеш на устах обраниці, мов цукерка. Тебе кожна з нас замилує від уст до п'ят [...] Бо ми вогняні. Бо ми жага. Вулкан. Ми сьоме небо!» [6, 267]. Крім того, ця амбівалентна характеристика містить й автоалузії (варто згадати цикл Михайла Осадчого «Сонети Батьківщині» та його повість «Мадонна»). В образі-символі письменник також відтворює паралель «особисте – національне – державне», усі складники якої взаємозалежні.

Особливу увагу слід звернути на найменування головного героя твору, адже в Антуана де Сент-Екзюпері «маленький принц» є загальною назвою, що відтворює пріоритет дитячого світосприйняття «бачити серцем» і вміти вирізняти справді найголовніше. Натомість Михайло Осадчий використовує власну назву («Маленький Принц») і долучає присвійний займенник «Мій». Звідси, персонаж українського письменника – це ще один образ-символ: alter ego автора, що прагне попередити українців, хай в алегоричній формі, про найбільшу небезпеку – самознищення. Водночас Мій Маленький Принц не захистив єдине, що любив – троянду, оскільки не зміг зрозуміти її самопожертву. Відтак, фінал твору залишається відкритим: планета приручила Принца, та чи зможе він змінити її – невідомо.

Власне закінчення – цитата з твору французького письменника. Проте інтерпретація відмінна, про що свідчить заміна написання героя – «Маленький Принц». Значення подібного авторського втручання у зміні семантики двох головних персонажів. Так, Михайло Осадчий звужує обшири планети Земля до України, яка також була / є / має бути планетою з огляду на самобутність кожної нації. А Маленький Принц – її представник, який почав після зустрічі з трояндою, градувати від індивідуальності з власними амбіціями до особистості з пріоритетом над особистісним – національним. Чи не перетвориться він на баранця, який з'їсть квітку, або стане трояндою, справжньою сутністю і поведирем сліпого народу, залежить від його дій, що лишаються за межами тексту і переходять у площину рефлексій реципієнтів.

Отже, «Мій Маленький Принц» – багаторівневий твір, в якому порушено національні й морально-етичні питання. Водночас, визначаючи жанрову специфіку твору, доречно зазначити, що цій авторській феєрії властивий притчовий, дидактичний стрижень і виразна проекція «минуле – теперішнє – майбутнє». Тому за структуротвірними та смисловими компонентами художній текст Михайла Осадчого «Мій Маленький Принц» – оповідання-провіщення чи оповідання-антиутопія.

Два «інтермецо» в українській літературі.

Своєрідна психологічна студія «Сяйво» (19.01.1978) визначена письменником як «інтермецо». Твір є автобіографічним. Описуючи свої переживання у камері, Михайло Осадчий відтворює внутрішній монолог – потік свідомості, що висвітлює емоційний стан, біографічні аспекти і світоглядні орієнтири героя.

Рефлексія оповідача набуває форми умовного діалогу з місяцем, а супровідні явища опредметнюються, коли за коливаннями п'їтьми, яскравістю мороку герої визначає час, пору доби. Роблячи небесне світило уявним співрозмовником, він залучає фольклорний інтертекст, аби висвітлити генезу подібної спорідненості душі українця з місяцем, свідком його переживань, особливо в інтимній царині. Так, цитовані строфи з відомих

музичних поезій, а саме: «Ой зійди, зійди, ясен місяцю», «Ой не світи, місяченьку», «В місячнім сьйві біліють сади» («Човен по воді вихитується» Романа Купчинського), «Місяць на небі, зіроньки сяють». Кожна пісня відповідає певному етапу розвитку почуття, засвідчує поступ у стосунках закоханих, де місяць виступає свідком найважливіших в особистому житті людини подій. В унісон лунають рядки з «Пісні над Піснями» Соломона. Відтворюючи власну історію, наратор послуговується центонами, наголошує на сакральності, чистоті й вічності кохання. Герой визнає це почуття осердям життя: «Така притаманність Господнього духа – в буденному виразі людського життя» [6, 321]. Розмаїття буття, прагнення повноцінно відчутти – найбільше бажання оповідача, яке він адресує місяцю, сподіваючись на здійснення мрії.

Від споглядання небесного світила витворена ретроспектива нарації, коли герой актуалізує пам'ять про перше побачення, освідчення, шлюбну ніч і, нарешті, реалізація народного повір'я – зурочення: «Місяць поєднав нас. Місяць і розлучив. Тепер, у цій імлі, моє кохання живлять лише сухі, виснажені квіти спогадів. Спогадів у місячному сьйві» [6, 320]. У камері місяць є зв'язком в'язня із зовнішнім світом. Завдяки йому герой абстрагується від умов, навіть стає вільним у «живих» спогадах, які активізують його почуття і відчуття. Сенсорний вияв постає певним рятунком від фізичного болю, допомагає зберегти єство, незважаючи на втрачену свободу.

Наводячи приклади добровільного вибору п'їтьми грецьким філософом Демокритом (бл. 460–370; за легендою, позбавив себе зору) та іспанського письменника Хуана-Антоніо де Сунсунегі-і-Лоредо (1901 – 1981; ув'язнив себе заради твору «Життя в імлі»), наратор використовує гірку самоіронію. Він втішає себе тим, що його морок – це розкіш самопізнання («спасіння, збагачення, утвердження»), подарована зовні, що забезпечує спокій та уможливорює глибинні роздуми. За слухним зауваженням Тараса Салиги, «поведінка ліричного героя – це послідовна тактика самозахисту» [6, 18]. Справді, промовляння свого минулого, презентація власних амбіцій, бачення майбутнього стає засобом боротьби з п'їтьмою, головним захистом від смирення, духовного занепаду і самознищення.

Цікаво, що це не перша згадка про Демокрита у творчості Михайла Осадчого. Власне автор полемізує із собою. Адже у повісті «Більмо» (1968) він стверджує: «Митець мусить втікати з життя для того, щоби його впізнати. Мусить втікати з життя, дріб'язкового побуту, тому що він розносить митця на частки. Митець мусить, як Демокрит, виколоти собі очі, щоб нарешті заглянути в середину суті, щоб пізнати її, щоб пізнати істину життя» [6, 131]. Натомість у написаному за десять років потому «Сьйві» письменник дещо спростовує свою думку, наголошуючи на неможливості розриву з щоденною ретельною роботою із власного самовдосконалення, а передусім – він повинен перетворювати сіру масу на цілісну громаду самосвідомих індивідів.

Вибір жанру «інтермецо» вказує на структуротвірні особливості «Сьйва». Художній текст має мозаїчну побудову, характеризується розповідним хронотопом і драматизацією викладу, складається з різних фрагментів, яким властива відмінна тематика.

Водночас авторське визначення виказує спорідненість художнього тексту з однойменною новелою Михайла Коцюбинського. Твори письменників становлять своєрідну антитетичну діалогію.

В обох творах наратор постає alter ego автора. Письменники роблять саморефлексію домінантою художніх текстів, де виклад часто ритмізований, тобто містить елементи поезії у прозі. Але свідками самоаналізу й уявними співрозмовниками героїв постають відмінні феномени. Якщо в «Intermezzo» оповідач – сонцепоклонник, визнає за Сонцем

життєствердну силу, то в «Сяйві» місяць переймає функцію сповідника, оскільки його багаття «висвічує мене з сирі тисняви неволі у сонячний світ» [6, 323], інтимність переживань набуває камерного вияву, адже самопізнання відбувається у герметичному просторі. Герой Коцюбинського добровільно тікає від міста (в'язень «залізної руки города»), натомість персонажа Осадчого відривають, ізолюють від людей (в'язень системи тоталітарного режиму). Перший починає себе розуміти, опинившись на природі, а другий постійно нагадує собі, хто він є, аби не втратити власну сутність. Звідси, внутрішня свобода передбачає обов'язково зовнішній простір і, навпаки, обмежений простір стає найбільшим виразником внутрішньої сили волі. Для імпресіоніста життєва рутина – суцільна втома від постійних «мусиш» і «треба», в якій він почувається загнаним звіром, а дисидент любить «цю буденність», оскільки відчуває «у собі спорідненість з нею. В ній – дух, що тіло рве до бою» [6, 321], він мусить допомогти не лише собі, але й країні, яка потребує його слова, його дії, його самопожертви.

Герой Коцюбинського повертається до людської спільноти, відчувши «Людське горе», а у в'язня цей зв'язок є неперервним завдяки спільним почуттям (любов і кохання). Доречно зауважити, що крім сенсорного рівня, Осадчий актуалізує національний первінь – мову, яка «єднає нас у монолітну громаду» [6, 322]. Тому оповідач синтезує громадянське й особисте як взаємопов'язані складники людського ества. Звідси, отожднення героя з Каменярем вочевидь варто інтерпретувати і наслідуванням невпинної роботи Івана Франка, використання центону з поеми «Каменярь» й алюзія на поему «Мойсей» щодо стосунків між розумним керманичем та недолугою юрбою, і обтісування каміння, тобто консолідацію громади на основі духовної єдності й просвіти, щоб завдяки саможертвним провідникам «аморфна маса» нарешті перетворилася на «вазу» – народ став нацією.

Закінчення обох текстів подібне. Оповідь розвивається від особистісного аспекту до громадської площини. Герої рушають. «Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...» [3, 62], – запевняє оповідач із «Intermezzo». Він перепочив від рутини, залишив гармонію природи та повернувся до звичного життя. «Йду. І дійду» [6, 323], – переконує наратор у творі «Сяйво». Це самоутвердження і налаштування на подальшу боротьбу попри теперішні умови, констатація перемоги вільного духу над ув'язненим тілом, що проектується на українство загалом.

Відтак, «Сяйво» Михайла Осадчого – автобіографічна психологічна студія. Твір містить низку вставних текстів: ритмізовані елементи, ретроспектива, фольклорний, біблійний та літературний інтертекст. Щодо авторського жанрового вибору, то він свідчить про довільну фрагментарну побудову твору, мозаїчне поєднання полісемантичних площин, спорідненість із музичним витвором у речитативних вкрапленнях.

Висновки. Отже, незважаючи на виразний автобіографізм (до речі, помітний і в науковій діяльності – тема докторської «Українське культурне дисидентство у 1960–1980 рр.» за керівництва професора І. Качуровського) художньої спадщини письменника, «... в усій прозі Михайла Осадчого (і не тільки в прозі, а й сповідях ліричного героя його віршів) впізнаємо себе в різних ракурсах, пізнаємо світ, у якому ми такі, як у житті. Це світ не видуманий, це наш рідний – гіркий і солодкий» [6, 21].

Михайло Осадчий презентував різножанрові зразки малої прози. Письменник залучив полісемантичні образи, використав інтертекстуальні елементи на формальному та змістовому рівнях, порушив актуальні позачасові особистісні, національні, загальнолюдські питання, залишивши відкриті фінали у художніх творах задля рефлексій реципієнтів-співавторів. Його поезії, повісті й мала проза витворюють цілісний літератур-

ний портрет яскравої творчої індивідуальності. Михайло Григорович Осадчий розкривався перед читачем, оголошуючи сумніви, переживання, почуття, бажання, досягнення і прорахунки, перемоги й поразки, здобутки і втрати, помилки, прагнучи повноцінного чуттєвого, розумового і мовного єднання з власною нацією. Вочевидь, він досягнув цієї мети, зробивши свій внесок вмілого гончаря у формування «розкішної вази». Тому «славен будеш її вустами у віках» [6, 322].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [пер. І. Огієнко]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.
2. Вишня Остап. «Чукрен». «Чухраїнці» / Остап Вишня // Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – Проза – Драма – Есей / [упоряд. Ю. Лавріненко]. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 636–643.
3. Коцюбинський М. З глибини: Повість, новели / М. Коцюбинський. – К. : Факт, 2005. – 208 с.
4. Маланюк Є. Поезія / Є. Маланюк // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : В 3 кн. / [упоряд. та біобібліогр. довідки В. Яременко]. – К. : Рось, 1994. – Т. 2. – С. 147–170.
5. Осадчий М. Quos ego / М. Осадчий / [упоряд. К. Горбач]. – Вінніпег : Сучасність, 1979. – 172 с.
6. Осадчий М. Проза / М. Осадчий / [передм. Т. Салига]. – Л. : Каменяр, 2009. – 324 с.
7. Рух опору в Україні 1960–1990 : енцикл. довід. / [голов. ред. Осип Зінкевич]. – К. : Смолоскип, 2012. – 895 с.
8. Сент-Екзюпері А. де. Планета людей. Маленький принц / Антуан де Сент-Екзюпері / [з фр. пер. А. Перепадя, А. Жаловський]. – Л. : Вища школа, 1981. – 144 с.

REFERENCES

1. Biblija abo Knigi Svjatogo Pis'ma Starogo j Novogo Zapovitu : iz movi davn'ojevrejs'koji j grec'koji na ukrajins'ku doslivno nanovo perekladena / [per. I. Ogijenko]. – K. : Ukrajins'ke Biblijne Tovaristvo, 2002. – 1159 s.
2. Vishnja Ostar. «Chukren». «Chuhrajinci» / Ostar Vishnja // Rozstriljane vidrodzhennja. Antologija 1917–1933. Poezija – Proza – Drama – Esej / [uporjad. Ju. Lavrinenko]. – K. : Smoloskip, 2002. – S. 636–643.
3. Kocjubins'kij M. Z glibini: Povist', noveli / M. Kocjubins'kij. – K. : Fakt, 2005. – 208 s.
4. Malanjuk J. Poezija / J. Malanjuk // Ukrajins'ke slovo : hrestomatija ukrajins'koji literaturi ta literaturnoji kritiki 20 stolittja : V 3 kn. / [uporjad. ta biobibliogr. dovidki V. Jaremenko]. – K. : Ros', 1994. – T. 2. – S. 147–170.
5. Osadchij M. Quos ego / M. Osadchij / [uporjad. K. Gorbach]. – Vinnipeg : Suchasnist', 1979. – 172 s.
6. Osadchij M. Proza / M. Osadchij / [peredm. T. Saliga]. – L. : Kamenjar, 2009. – 324 s.
7. Ruh oporu v Ukraïni 1960–1990 : encikl. dovid. / [golov. red. Osip Zinkevich]. – K. : Smoloskip, 2012. – 895 s.
8. Sent-Ekzjuperi A. de. Planeta ljudej. Malen'kij princ / Antuan de Sent-Ekzjuperi / [z fr. per. A. Perepadja, A. Zhalovs'kij]. – L. : Vishha shkola, 1981. – 144 s.

Статтю подано до редакції 18.02.2015 р.